

A FIATAL TÖRLESS

Idegenkedve, a „tán csodállak, ámde nem szeretlek” állapotában olvastam — amikor néhány évvel ezelőtt, s az eredeti megjelenése után teljes hat évtizeddel végre magyarul is hozzáférhetővé lett — Robert Musil *Törless iskolaévei* című regényét. E későn felfedezett, prófétikus remekmű intellektuális töltése olyan tömény, annyira nem enged egyetlen bekezdésnyi, lélegzetvételnyi pihenőt sem, hogy szinte csak ugyanarra a szellemi feszültségre gerjedve élvezhetni, amiben fogant. Ám az idegenkedés nem az így magas mércének szólt — az ilyen kihívást, ha fárasztó is megfélelni, inkább hízelgőnek érzi az ember.

Törlesszt találtam túl puhának. Méltatlannak kitüntetett szerepére. Lehet az: ilyen érzékenyen gondolkodni, és ennyire passzívnak, sőt cinkosnak maradni a cselekvésben...? Idegenkedésem, csak lassan ébredtem rá, s restelkedve: önvédelem volt. Hiszen amint elfogadom valóságosnak Törless magatartását,

vajon nem találkozom-e rögtön magamban is Törlessel?

De mert itt nem a regényhez és főhőséhez fűződő személyes viszonyról van szó, hanem egy filmről, másként fogalmazva, azt is mondhatom: tulajdonképpen „pozitív hőst” kerestem a regényben. Elfeledve, hogy az író nemcsak egyes kitüntetett alakokkal vagy didaktikus kommentárokkal segíthet felfedezni a rontást magunkban és a világban, hanem pusztán viszonylatok és folyamatok feltárásával is — ha a diagnózisai pontosak.

Volker Schlöndorff rendező a Német Szövetségi Köztársaságban 1966-ban filmet készített Robert Musil regényéből *Der junge Törless* címmel (mely nemrég került, magyar feliratokkal, a *Filmmúzeum* műsorára).

Ha azt tekintem, hogy Robert Musil életműve a Franz Kafkáéhoz hasonlóan monumentális emlékművévé nőtt annak, ami a leglidércesebb, a legrosszabbat ígérő-előlegező volt az

Jelenet Schlöndorff filmjéből





Marian Seidowsky és Alfred Dietz

Osztrák—Magyar Monarchiában, s az általa, különösen éppen a *Törless iskolaéveiben* adott kép annyiban még „pontosabb” is, mint a Kafka-művekből kirajzolódó, amennyiben kevésbé áttételes, a legdirektebben általánosítható...

ha azt tekintem, hogy, ugyancsak Kafkához hasonlíthatóan, Musil is mintegy laboratóriumi körülmények közé sűrítve figyelte s tárta elénk azokat a csírákat, fertőzés-veszélyes góccokat, melyekből az idő, őt igazolva, oly rettenetes járványt támasztott; úgy sejtette-érezte meg a fasizmust, elemezte a táptalajt, amiből kisarjad, és az embereket, akik a megvalósítói és akik az elviselői-áldozatai lettek, hogy csak ámulni tudunk — amin, mert ő még megérte, maga is csak ámult — próféciáinak erején (és, tegyük hozzá, hiábavalóságán)...

vagy ha csupán azt tekintem, hogy a nevelőintézet legutóbb, és sokad-

szor már, Lindsay Anderson *Ha...* című nagyszerű filmjében is milyen kitűnő közegül-keretével szolgált annak láttatására, hogy egy idült bajokkal rokkant társadalom hogyan bűnhődik vétkeiért a fiakban és a fiak által...

...Volker Schlöndorff kísérlete máris megérdemli többszörös figyelmünket.

Csakhogy mielőtt bármit is „tekinthetnénk”, az adaptációnak a szokásosnál is lényegesebb problémái merülnek fel: mi maradt, mi maradhatott meg Musil regényének intellektuális tartalmából — filmen?

Ritka, rendhagyó eset: egy regény, amelynek a cselekménye nem szegényedett, nem sorvadt a forgatókönyvvé átdolgozás során, hanem gazdagodott, kibővült. Először is azért, mert eleve nem volt benne szinte semmi elhagyandó és elhagyható epizód, mellékszál, időnyerés,

dramaturgiai egyszerűsítés céljából átvágható kitérő. Másodszor pedig azért, mert égetően szükséges volt, hogy ami Törless töprengéseiből, belső monológjaiból nem párbeszédessíthető, sőt amit még a társaival s előljáróival folytatott terjedelmesebb beszélgetéseiből is húzni kellett, abból valamennyi képekbe transzponálva, cselekménybe, új epizódokba rejtve-öldve megmaradjon.

Hogyan sikerült ez a dramaturgiai műtét? A regény felől közelítve természetesen a veszteségek tűnnek szembe, s akár az is jogos konklúzió lehet, hogy a feladat megoldhatatlan. Aki azonban mint szükségeszerű adót tekinti a veszteségeket, amit annak fejében kell megfizetni, hogy az irodalmi mű vászonra kerüljön, s így korábban elképzelhetetlen körben hódítson, elismeréssel nyugtázza a rendező néhány apró, de kitűnő filmes fogását a réven elveszítettnek a vámon visszaszerzésére.

Ám ne merüljünk el ebben a régi és a végtelenségig folytatható vitában. A talán leglényegesebb észrevételünk ugyanis az lehet, hogy az átdolgozás *viszonylag* példás, következtében azonban — s alighanem elkerülhetetlenül — Törless alakjában igen felerősödnek azok a vonások, amelyeknek alapján „pozitív hőst” keresünk benne. És miközben lassan nyilvánvalóvá lesz, hogy minden ilyen várakozásunk hamis, sokat elmulasztunk a filmnek eredeti, közvetlenül Musil-tól származott mondandójából.

Ha művészetpszichológus volnék, aligha mulasztanám el annak vizsgálatát, hogy a regényt nem ismerő nézőnek mit ad, mit sugall Schlöndorff Törless-filmje; hogy a csak nézők, illetve a csak olvasók reakciói, konklúziói mennyiben különböznek, s mennyiben esnek egybe?

Ezzel persze máris bevallottam: magam nemigen tudom eldönteni, mennyire súlyos az a hangsúly-eltolódás, ami az adaptációnak, azt hiszem, kikerülhetetlen következménye. Annyi bizonyos, hogy a Musilmű alapvonásai nem torzultak el. Beinebergnek, a tudatos Übermensch-jelöltnek, Reitingnek, aki „csak” rossz ösztöneinek sunyi rabja, s ez teszi őt ideális helyettesé

Beineberg mellett, és Basininek, ennek a szerencsétlenül és ostobán elaljasodó áldozatnak az arcvonásai nagyjából azonosak a regénybeliekkel, illetve annyiban karakterisztikusabbak, amennyit a színészek adnak a figurákhoz. Törless habozása, töprengése egyszerű, mert „szövege” megcsönkult, elmosódottabb, máskor, ellenkezőleg, a tömörítés következtében határozottabban fogalmaz, szinte a vulgarizálásig...

Végeredményben azonban ebben a kevesekhez szóló, kemény filmben is ugyanarról van szó, mint a regényben. A monarchiabeli nevelőintézetben már ott nevelkedik egy sor fiatalember, köztük kész homoszexuális és szadista SA- és SS-legények, akiknek iszonyú szerepe lesz e század történetében.

Valaki elmesélte nekem, mi volt az a legszörnyűbb kínzás, amibe majdnem beleőrült.

— Én most számolni fogok — mondta hóhéra —, egy-kettő, egy-kettő, egy-kettő, és maga ebben az ütemben ugrál. Amikor azt hallja, egy, felkapja a lábát, amilyen magasra csak tudja. Kettőre földet ér. Ütemesen!

Azt hitte, kínzója halálra akarja ugráltatni. De nem. Kellő tempóban számolt:

— Egy-kettő, egy-kettő, egy-kettő...

Az ugrálás egyelőre még túlságosan fárasztó sem volt. Azután egyszer:

— Egy-kettő, egy-kettő, egy! — — Miii! Maga... maga földet ért? Hát mondtam én, hogy kettő? Mi? Így teljesíti maga az én parancsomat?

És verte, ahol érte.

Majd talpra rángatta, és újra számolni kezdett, és hamarosan újra csak azt mondta:

— Egy-kettő, egy!

Ez a pokoli ötlet abban a nevelőintézetben született, ahol Törless élt, amíg anyja oldalán el nem menekült.

Beineberg és Reiting ott nevelkedett tovább.

LÁZAR ISTVÁN